

Інна Іванівна ОСПОВА,
приватний нотаріус
Чернівецького міського нотаріального округу,
inna040481@yandex.ru

УДК 347.9

ПІДСТАВИ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ДОКАЗУВАННЯ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Компаративістський аналіз легальної регламентації підстав звільнення від доказування у окремих зарубіжних країнах свідчить про те, що порівняно з чинним цивільним процесуальним законодавством нашої держави іноземні нормативно-правові акти містять більш чіткі нормативні правила щодо визначення та класифікації фактів, які не підлягають доказуванню. Також очевидним є висновок про те, що досвід процесуально-правового регулювання цих фактів у правозастосовній практиці досліджуваних країн може і повинен бути використаним у ЦПК України. Компаративістський аналіз національного процесуального законодавства держав різних правових сімей дає достатньо підстав резюмувати, що, незважаючи на відмінності внутрішньонаціонального законодавства, наявність міжнародних договорів сприяє взаємодії та розширенню підстав для виключення доказової діяльності в цивільному судочинстві, і навіть подолати окремі правові колізії.

Ключові слова: підстави звільнення від доказування, презумпції, преюдиції, юридичні факти.

Змістовний результат цивільного-процесуального доказування, особливо дослідження підстав звільнення від доказування в цілому, відповідає сучасному призначенню цивільного судочинства та його визначальним засадам. Проте ще декілька років тому специфічні проблеми теорії доказово-процесуального права розглядалися в контексті догм марксизму-ленінізму, що негативно впливало на формування доктрини науки цивільного процесуального права та правозастосовну практику. Прояви ідеологічного втручання попередніх років і досі негативно проявляються в доказовій діяльності.

© Осіпова І. І., 2016

У світлі наведеного особливої актуальності набуває ознайомлення з зарубіжним досвідом правового закріплення обставин, які не потребують доказування. Ці питання слід обов'язково досліджувати в порівняльно-правовому аспекті, що дозволяє виявляти алгоритми, які використовують у процесуальних галузях права різноманітні держави для того, щоб сформувати юридичну структуру дії цього процесуально-правового інституту. Це дозволить визначити позитивні та негативні аспекти різних підходів, а також допустимі рамки публічно-правового втручання в регулювання цивільних процесуальних відносин у сфері доказування. При цьому також корисним буде виявити оптимальне сполучення методів юридичного формалізму та порівняльно-правового аналізу поширених у зарубіжних країнах юридичних течій та концепцій із заявленої проблематики.

Задля всебічного та ґрунтовного дослідження підстав звільнення від доказування в цивільному судочинстві зарубіжних країн було сформульовано завдання проаналізувати відповідні положення цивільного процесуального законодавств країн, що належать до різних правових систем, та теоретичні напрацювання іноземних учених.

Об'єктивне уявлення про сутність досліджуваних правових явищ неможливо скласти без огляду на історичний аспект та сучасний стан законодавчого дослідження відповідних інститутів. Аналіз джерел цього дослідження підтверджує, що історично обставини, які є підставами звільнення від доказування, неодноразово опинялися в центрі уваги дослідників різних правових наук. У наш час це питання перебуває під прискіпливим оглядом таких вчених, як: П. В. Алексій, М. Ансель, М. О. Буданова, С. В. Васільєв, К. Б. Каліновський, В. І. Колосова, Н. М. Коршунов, О. В. Левченко, В. В. Піляєва, І. В. Решетнікова, Т. В. Руда, Ю. Е. Сібільова, А. В. Смірнов, М. К. Треушніков, І. В. Чаціна, М. С. Шакарян та ін.

Дослідження іноземних підходів до подолання цієї проблеми надає можливість, по-перше, виявити певні недоліки чинного вітчизняного процесуального законодавства в аналізованій сфері; по-друге, звернути увагу на ті зарубіжні процесуально-правові норми, які зарекомендували себе як ефективні та дієві і які могли б органічно бути залучені до національного права; по-третє, сформулювати власні пропозиції з вдосконалення цивільно-процесуальних фактів-підстав звільнення від доказування. Саме тому, звертаючись до світового досвіду, ми по мірі можливості намагалися вказати не лише на Європу, Великобританію та США, але і на такі країни, як латиноамериканські та східноєвропейські, де навіть кількість обставин, які є підставами звільнення від доказування, змінюється кардинально.

З огляду на актуальність обраної для дослідження теми, вважаємо за необхідне вирішити такі завдання:

- 1) охарактеризувати основні науково-теоретичні та законодавчі підходи щодо підстав звільнення від доказування в зарубіжних країнах;
- 2) дослідити роль та значення кожної з підстав звільнення від доказування в іноземних державах.

Теорією процесуального доказування зарубіжних країн, як відзначає О. В. Левченко, накопичено певний досвід використання загальновідомих, преюдиційні установлених і законом презюмованих фактів [1, с. 57]. При цьому в цивільному процесі латиноамериканських держав не вимагається доказувати п'ять категорій фактів: загальновідомі факти, презумпції, невизначені факти, безспірні факти і «передані факти» (*«la prueba trasladada»*). Порівняльний аналіз правового регулювання предмета доказування дав змогу визначити перелік обставин, які не потребують доказування у Сполучених Штатах: безспірні, преюдиційні

обставини, обставини, визнані судом загальновідомими. Норми матеріального і процесуального права України і США містять також посилання на обставини, які презюмуються встановленими, без можливості їх спростування. Такі обставини також не потребують доказування, але, як зауважує Т. В. Руда, помилково не включені до переліку підстав звільнення від доказування, визначеного ЦПК України [2, с. 9–10].

Натомість у Росії лише два види фактів не потребують проведення процесуальної діяльності з доказування і можуть бути покладені в обґрунтування судового рішення:

1) факти, визнані судом загальновідомими;

2) преюдиційні факти, тобто установлені рішенням чи вироком суду, що набрали законної сили [3, с. 219–220; 4, с. 63; 5, с. 169; 6, с. 173–174].

Слід окремо наголосити, що інколи у РФ зустрічається також література, де виділено чотири підстави для звільнення від доказування. Наприклад, В. В. Піляєва виділяє загальновідомі факти, преюдиційні установлені факти, презюмовані факти, безспірні факти [7, с. 39]. Також непоодинокими є випадки розширення цих обставин до трьох фактів.

Зокрема І. В. Тараніна, до обставин звільнених від доказування відносить:

1) загальновідомі факти;

2) факти, установлені рішенням суду в цивільній справі, що набрало законної сили;

3) вирок суду, що набрав законної сили [8, с. 52].

Водночас І. В. Решетнікова до таких фактів відносить також три різновиди обставин: загальновідомі, преюдиційні та факти, визнані стороною [9, с. 10]. Пояснює цю ситуацію М. С. Шакарян, яка відзначає, що в теорії цивільного процесуального права до фактів, які не підлягають доказуванню, іноді відносять ще презюмовані й безспірні факти. Але в російській правовій системі це не так, оскільки, на загальне переконання, презумпції звільняють від доказування певних фактів тільки одну зі сторін, а інша — може представляти докази на спростування цих фактів або доводити їх відсутність, а також суд вправі і з власної ініціативи перевіряти існування презюмованих фактів [5, с. 172].

У державах пострадянського простору сторони звільняються від подання доказів для підтвердження фактів, на яких хоча і базуються їх вимоги чи заперечення, але доказування не потребують. Це:

1) обставини, визнані сторонами та іншими особами, що беруть участь у справі (ч. 2 ст. 231 ЦПК Естонії);

2) обставини, визнані судом загальновідомими (ч. 1 ст. 82 ЦПК Азербайджанської Республіки, ч. 1 ст. 123 ЦПК Республіки Молдова, ч. 1 ст. 35 ЦПК Туркменістану);

3) обставини, встановлені судовим рішенням, що набрало законної сили (ч. 2 ст. 52 ЦПК Республіки Вірменія, ч. 2 ст. 96 ЦПК Латвії, ч. 2 ст. 61 ЦПК Російської Федерації);

4) постанова суду у справі про адміністративне правопорушення (ч. 3 ст. 71 ЦПК Республіки Казахстан, ч. 3 ст. 60 Республіки Узбекистан, ч. 1 ст. 106 ЦПК Грузії);

5) факти, які згідно із законом вважаються установленними (ч. 4 ст. 71 ЦПК Республіки Казахстан, ч. 4 ст. 35 ЦПК Туркменістану);

6) обставини, які вважаються також установленними без доказів, якщо в рамках належної правової процедури не буде доведено зворотне (ч. 5 ст. 71 Республіки Казахстан) [10, с. 171–173].

Також у окремих пострадянських державах до фактів, які не потребують доведення, відносять обставини, які вважаються також установленими без доказів, якщо в рамках належної правової процедури не буде доведено зворотне (ч. 5 ст. 71 Республіки Казахстан):

1) правильність загальноживаних у сучасній науці, техніці, ремеслі методів дослідження;

2) знання особою закону;

3) знання особою своїх службових і професійних обов'язків;

4) відсутність спеціальної підготовки чи освіти в особи, яка не надала на підтвердження їх наявності документа чи не вказала навчального закладу або іншої установи, де вона отримала спеціальну підготовку чи освіту [10, с. 173].

Водночас у науці цивільного процесуального права недостатньо розробленими досі залишаються питання загальновідомих фактів, які не потребують доказування. Також малодослідженими є особливості їх використання в цивільному процесі зарубіжних країн, хоча ця проблема має істотне практичне значення для швидкого, повного і неупередженого збирання доказів у цивільній справі, їхнього дослідження та оцінки за внутрішнім переконанням судді, для досягнення кінцевої мети цивільного судочинства — справедливого, неупередженого та своєчасного розгляду і вирішення цивільних справ з метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави.

Так, на переконання О. В. Левченко, англійська теорія доказового права щодо обставин, які не підлягають доказуванню, відносить такі загальновідомі факти, як територіальний та політичний поділ Великобританії, питання управління державою, існування та назви решти держав світу, звичного плину подій, природного та штучного поділу часу, змісту англійських слів тощо [1, с. 14].

Натомість за законодавством США загальновідомі факти в такому розумінні не виділяються. Як зазначає М. А. Буданова, в окремих штатах вони включені до числа фактів обізнаності суду (*judicial notice*), хоча критерії такої обізнаності про певні події та обставини цілком пристосовані і до сучасного законодавства та теорії права [11, с. 60].

Не менш важливу роль у доказовій діяльності при відправленні правосуддя у цивільних справах у більшості країн світу відіграють процесуально-правові презумпції. Загальновизнано, що належне закріплення, розуміння та використання процесуально-правових презумпцій у цивільному процесуальному праві іноземних держав також сприяє підвищенню рівня реальної захищеності прав і свобод людини та громадянина. Вважаємо, що слід погодитися з С. А. Венегасом, який констатує, що категорія презумпції, безумовно, належить до процесуальної сфери [12, с. 62].

Проте, незважаючи на непересічну важливість ознайомлення з цим поняттям, сучасна юридична наука досі не виробила навіть єдиного уніфікованого уявлення про сутність процесуально-правової презумпції та її відмінних ознак. Серед іноземних науковців-процесуалістів лише С. А. Мовелан визначає презумпцію як процесуальне правило, що має доказову силу і дає можливість оцінити доказ [13, с. 49].

Натомість у решті країн світу законодавець і теоретичні дослідники відповідної галузі процесуальної науки обмежуються переважно лише закріпленням відповідних нормативних положень у чинному процесуальному законодавстві. Як це відбувається, наприклад, на Кубі, де, за словами О. В. Левченка, презумпції використовуються в силу згадки про них у Кримінально-процесуальному кодексі Республіки від 10 серпня 1977 р. [1, с. 57–58]. Природно, що найбільш поширеною з них, є закріплена у ст. 3 згаданого кодексу презумпція невинуватості, яка

віддавна і по праву утримує пальму першості в порівнянні з іншими процесуально-правовими презумпціями (особа вважається невинуватою у вчиненні певного діяння до тих пір, поки щодо неї не буде винесено обвинувального вироку уповноваженого суду).

У країнах загального права суд за певних обставин також може допустити, аби застосування правової презумпції призвело до перекладення на іншу сторону навіть тягара переконання, що призведе до перекладення всього тягара доказування. Натомість за процесуальним законодавством Німеччини, як зауважує Джон Барчело, застосування презумпції також може призвести до перекладення обов'язку доказування на іншу сторону [14, с. 32, 34].

Неординарно до вирішення цього питання підійшов французький законодавець. За словами П. Сандевуар, суддя має право самостійно зробити логічний висновок, що утворює презумпцію. Закон вказує лише на те, що такі презумпції повинні бути важливими, точними й погодженими. При всіх складностях сучасного життя це обмеження стає все більше й більше практично порожнім формулюванням. Зараз фактичні презумпції настільки ж численні в приватному праві, як і в публічному, хоча в публічних правовідносинах формулювання, що використовуються суддями, мають тенденцію до прихованого застосування презумпцій [15, с. 309].

Необхідно також відзначити, що погляд на презумпції у сучасному публічному праві як на інструмент, який використовується виключно для встановлення процесуальних переваг громадян і юридичних осіб у спорах з суб'єктами владних повноважень, є спрощеним і не отримує підтвердження у практиці Європейського Суду. Так, у справі *Фам Хоанг (Pham Hoang) проти Франції* підозрюваний був затриманий на кордоні при ввезенні у Францію героїну. Французьке законодавство передбачає, що ввіз заборонених товарів презюмується незаконним, якщо особа, яка ввозить цей товар, не доведе зворотного: наприклад, пред'явивши достатні виправдувальні документи або довівши, що дія відбувалася в ситуації крайньої необхідності або є результатом помилки, уникнути якої було неможливо. У розглянутій справі стороною захисту не була представлена жодного з подібних доказів, а обвинувачуваний відмовився давати будь-які пояснення. Європейський Суд, розглянувши справу про скарги заявника, визнав, що немає нічого неприпустимого в презумпції, що особа, яка має у володінні певну річ, володіти якою в загальному випадку заборонено, повинна задовільним образом пояснити цей факт, у протилежному випадку вона буде визнана винною [16, с. 70]. Водночас у всіх досліджуваних країнах процесуально-правові презумпції відіграють важливу роль практично на всіх без винятку стадіях цивільного судочинства та є одним із вагомих інструментів захисту прав і свобод людини.

Що стосується преюдиції, наступної підстави звільнення від доказування, доводиться визнавати, що в переважній більшості країн світу досі не створено оптимального механізму її реалізації у процесі здійснення правосуддя, у тому числі при розгляді й вирішенні цивільних справ різних категорій. Досліджуючи це питання, як ніколи, доцільно взяти до уваги вітчизняний та зарубіжний досвід законодавчого закріплення преюдиційних норм і інститутів. Оскільки, як вірно зауважує І. В. Чащіна, обставини, встановлені й оцінені одним суддею, можуть бути інакше витлумачені іншим суддею в іншій справі чи в іншому виді судочинства [17, с. 19].

В англо-американському розумінні преюдиція — це ефект попереднього судового рішення, який установлений законодавцем і прецедентом, чим і обумовлена відсутність цього інституту в цій правовій системі. В інших правових системах, зокрема у скандинавській, відсутність адміністративної преюдиції пов'язана з

тим, що адміністративне законодавство не виділено у самостійну галузь права, а всі діяння розглядаються як правопорушення. У тих же державах, законодавство яких передбачає адміністративні правопорушення, на думку В. І. Колосової, вони охоплюють лише сферу «влада-підкорення» [18, с. 248]. Решту становлять кримінально карані діяння, наприклад, у Франції та Німеччині. У кодексах країн СНД, лише законодавство Білорусі зберегло поряд з адміністративною преюдицією і дисциплінарну. При цьому литовські вчені відзначають, що саме введення у кримінальний кодекс Литви поняття кримінального проступку дозволило виключити адміністративну і дисциплінарну преюдицію [18, с. 253].

Такий стан справ пояснюється тим, що у країнах загального права преюдиція первинно мала відношення лише до судових рішень, оскільки в цій системі судовий прецедент є джерелом права [19, с. 240]. Так, у Великобританії преюдиція реалізувалась у якості доказової процедури. У Франції із відання кримінального суду було виведено низку питань, що підлягають розгляду цивільним судом або органом адміністративної влади. У Німеччині суд може розглядати і вирішувати будь-яке питання, що виникало у зв'язку з розглядом основної справи.

Як бачимо, проблеми процесуального використання преюдицій у різних країнах світу ще далекі від свого остаточного розв'язання, а чинне законодавче регламентування досить часто лише посилює їх, породжуючи нові колізії у правозастосовній діяльності, котрі ще чекають на формування механізму їх результативного подолання.

Підсумовуючи проведений вище порівняльно-правовий аналіз легальної регламентації підстав звільнення від доказування в окремих зарубіжних країнах, свідчить про те, що порівняно з чинним цивільним процесуальним законодавством нашої держави іноземні нормативно-правові акти містять більш чіткі нормативні правила щодо визначення та класифікації фактів, які не підлягають доказуванню. Також очевидним є висновок про те, що досвід процесуально-правового регулювання цих фактів у правозастосовній практиці досліджуваних країн може і повинен бути використаним у ЦПК України. Реалізація передового іноземного досвіду тим більш важлива, що, на думку М. Ансель, відкриває перед юристом нові горизонти, дозволяє йому краще пізнати право своєї країни, адже специфічні риси рідного законодавства особливо чітко вимальовуються у порівнянні з іншими державами та системами. Саме таке порівняння спроможне озброїти юриста ідеями й аргументами, на думку вченого, які неможливо отримати навіть при дуже хорошій обізнаності у власному праві [20, с. 38].

Окрім цього, компаративістський аналіз національного процесуального законодавства держав різних правових сімей дає достатньо підстав резюмувати, що незважаючи на відмінності внутрішньонаціонального законодавства, наявність міжнародних договорів сприяє взаємодії та розширенню підстав для виключення доказової діяльності в цивільному судочинстві, і навіть подолати окремі правові колізії.

Список використаних джерел

1. *Левченко О. В.* Общеизвестные, преюдициально установленные и законом презюмируемые факты и особенности их использования в уголовно-процессуальном доказывании : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Казань, 1994. 268 л.
2. *Руда Т. В.* Докази і доказування у цивільному процесі України і США: порівняльно-правовий аспект : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. К., 2012. 24 с.
3. *Гражданский процесс* / под ред. М. К. Треушникова. 3-е изд. М. : Городец-издат, 2000. 672 с.

4. *Гришин И. П., Гришина И. И., Коришнов Н. М.* Гражданский процесс: Схемы и комментарии. М. : Юриспруденция, 2001. 224 с.
5. Гражданское процессуальное право / С. А. Алехина, В. В. Блажеев и др. ; под ред. М. С. Шакарян. М. : ТК Велби, Проспект, 2004. 584 с.
6. Гражданское процессуальное право России / П. В. Алексий, Н. Д. Эриашвили, В. Н. Галузо и др. ; под ред. П. В. Алексия, Н. Д. Амаглобели. М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2005. 432 с.
7. *Пиляева В. В.* Гражданское процессуальное право России. М. : ИНФРА-М, 2001. 124 с.
8. *Таранина И. В.* Гражданский процесс в схемах. 2-е изд. М. : Маркетинг, 2001. 312 с.
9. Справочник по доказыванию в гражданском судопроизводстве / под ред. И. В. Решетниковой. изд. 3-е. М. : Норма, 2005. 228 с.
10. *Васильев С. В.* Гражданское судопроизводство постсоветских государств (сравнительный анализ). М. : Юрлитинформ, 2011. 424 с.
11. *Буданова М. А.* Процессуальные льготы в доказывании в гражданском судопроизводстве : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.15. Саратов, 2011. 226 с.
12. *Venegas S. A.* Presunciones y ficciones en el impuesto sobre la renta de las personas físicas en México, México : Universidad nacional autónoma de México, 2007. 492 p.
13. *Movellán S. Á.* La prueba por presunciones. Particular referencia a su aplicación judicial en supuestos de responsabilidad. Granada, 2007. 224 p.
14. *Barcelo J. J.* Burden of Proof, Prima Facie Case and Presumption in WTO Dispute Settlement // Cornell International Law Journal. 2009. Vol. 42. Pp. 23–43.
15. *Сандевуар П.* Введение в право. М. : Интратек-Р, 1994. 486 с.
16. *Калиновский К. Б., Смирнов А. В.* Презумпции в уголовном процессе // Российское правосудие. 2008. № 4. С. 68–74.
17. *Чащина И. В.* Преюдиция в уголовном процессе России и зарубежных стран (сравнительно-правовое исследование) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. М., 2011. 29 с.
18. *Колосова В. И.* Административная преюдиция как средство предупреждения преступлений и совершенствования уголовного законодательства // Вестник Нижегородского университета. Право. 2011. № 5 (1). С. 246–254.
19. *Сибилева Ю. Е.* О целесообразности института отраслевой и межотраслевой преюдиции в уголовном процессе // Вестник Нижегородской академии МВД России. 2013. № 21. С. 239–242.
20. *Ансель М.* Методологические проблемы сравнительного права // Очерки сравнительного права / отв. ред. В. А. Туманов. М. : Прогресс, 1981. С. 36–86.

Надійшла до редакції 01.12.2016

Осипова И. И. Основания освобождения от ответственности по законодательству иностранных государств

Компаративный анализ легальной регламентации оснований освобождения от доказывания в отдельных зарубежных странах свидетельствует о том, что по сравнению с действующим процессуальным законодательством Украины иностранные нормативно-правовые акты содержат более четкие нормативные правила определения и классификации фактов, не подлежащих доказыванию. Компаративный анализ национального процессуального законодательства государств различных правовых семей дает достаточно оснований резюмировать, что, несмотря на различия внутренне национального законодательства, наличие международных договоров способствует взаимодействию и расширению оснований для исключения доказательственной деятельности в гражданском судопроизводстве, и даже преодолеть отдельные правовые коллизии.

Ключевые слова: основания освобождения от доказывания, презумпции, преюдиции, юридические факты.

Osipova, I. I. Grounds for Exemption of Proof under the Laws of Foreign Countries

Comparative analysis of legal regulation of grounds for exemption of proof in certain foreign countries shows that compared with Ukrainian current civil procedural law, foreign regulations contain clear regulatory rules on the definition and classification of facts, which are not the subject to proof. Comparative analysis of national procedural laws of the various legal families gives sufficient reason to sum up, despite the internal differences of national law, the existence of international agreements promotes interaction and expansion of the grounds for exclusion of evidence-based activities in the civil proceedings and even overcome some legal conflicts.

Keywords: grounds for exemption of proof, presumption, prejudice, legal facts.

